

**passa
porta**

passa porta lezing 2015

David Vann

PASPOORT

NL

De wereld heeft mijn moeder altijd geïnteresseerd. Op een keer, toen we klein waren, nam ze mijn zus en mij mee naar Europa. Ik herinner me dat ik in een Lego-autootje door Legoland in Denemarken heb gereden, Engelse kastelen heb bezichtigd, en op een pony door het Zwarte Woud heb gereden. Verder studeerde ze Duits en Spaans en gaf ze geschiedenisles. Ze droomde ervan in een huisje met rieten dak te wonen. Nog niet zo lang geleden heeft ze reizen naar China, Afrika en Zuid-Amerika gemaakt, en ze ging ieder jaar naar Mexico, tot door de drugsoorlog granaten en machinegeweren de vrede op de dorpspleintjes verstoorden.

Mijn vader was niet geïnteresseerd in de wereld. Tijdens de enige tocht door Europa die hij – gedwongen door mijn moeder – heeft gemaakt, weigerde hij waar dan ook te stoppen. Op haar video's zijn voorbijschietende stadjes te zien, gefilmd door een beregend autoraampje. Hij reisde alleen om te gaan jagen of vissen in Alaska of Californië, en hij wilde best om drie uur 's ochtends opstaan en langs spoorlijnen wandelen om bij zonsopgang in een meer naar regenboogforel te vissen, maar niet om een vliegtuig te halen. Toch had ik niet moeten schrijven dat de wereld hem niet interesseerde. Hij was alleen niet geïnteresseerd in een paspoort, of in dorpen en steden, waar dan ook. Vreemde talen leren interesseerde hem niet. Hij reisde enkel door natuurlandschappen, in stilte.

Zijn broer, mijn oom, is nog altijd zo. We zijn samen van Spanje naar de Caribische Zee gezeild en van San Francisco naar Panama, maar toen ik hem uitnodigde naar Turkije te komen, of naar Amsterdam, of vroeg of hij in een Nieuw-Zeelandse zomer aan zijn winter wilde ontsnappen, zei hij dat dat hem gewoon niet interesseerde. Dan blijft hij liever thuis in Idaho kaarten bij het vuur. Hij heeft een gezin en een vaste stek en meer hoeft hij niet, en heeft hij ook niet nodig.

Mijn eigen paspoort is met honderd pagina's uitgebreid, het maximale aantal. Ik ben in dertig landen geweest om mijn boeken te promoten, en heb op eigen initiatief nog eens dertig andere landen bezocht. Ik heb al jaren niet in de VS gewoond en eigenlijk woon ik nergens. Overheden staan dat niet toe. Technisch moet ik ergens 'domicilie' hebben. In elk land staat duidelijk in de wet dat iedereen ergens domicilie moet hebben. Dat is natuurlijk vanwege de belastingen. Ik moet de rest van mijn leven belasting aan de Verenigde Staten blijven betalen, zelfs als ik nooit meer voet zet op Amerikaanse bodem, en daarnaast probeert ieder ander land dat ik bezoek me ook belasting te laten betalen. De wetten van de Amerikaanse en Britse overheid zijn het meest tiranniek en oneerlijk, maar alle bewind is tirannie, en eerlijk is de wet nooit geweest.

Waar ik wel van houd is de vrijheid die ik heb. Ik heb net bijna zes maanden in Vietnam doorgebracht (al paste ik natuurlijk wel op dat ik die zes maanden niet vol maakte, want dan had ik belasting over mijn wereldwijde inkomen moeten betalen), en voor China heb ik een visum dat tien jaar geldig is. Ik ben er achter gekomen dat ik met name communistische of socialistische landen graag bezoek; de manier waarop ze het kapitalisme na-apen is uiterst onthullend.

Maar mijn fysieke, politieke paspoort is nog niets vergeleken met het paspoort dat de literatuur me heeft verschaft, en daar wil ik het vooral over hebben.

Ik heb mijn vader nooit een krant zien lezen, en de enige boeken die hij las waren westerns, vooral van Louis L'Amour. Hij had dozen vol van die romans en ik las ze ook, het waren mijn vroegste literaire invloeden, als je Curious George en andere kinderboeken niet meetelt. De westerns boden me een paspoort naar een tijdperk dat nooit echt bestaan heeft, een tijd van zelfredzaamheid en zelfverdediging waarin je een goed mens kon zijn en het duidelijk was wat deugd en wat niet. Het was een gevaarlijk afgesloten wereld die

mijn vaders rechtse paranoia verergerde, op het einde, vlak voor zijn zelfmoord. Hij werd racistisch, maakte zich zorgen over de bruine horden die over de grens kwamen, hij vreesde en haatte de federale overheid en begon zich steeds meer als een cowboy te gedragen, tot hij zich ten slotte met een pistool doodschoot, helemaal alleen in de winter van Alaska.

Mijn oom leest enkel boeken van Clive Cussler, bestsellers over spionage op zee. Ik denk tenminste dat ze daar over gaan. Ik heb er maar eentje gelezen, vijfendertig jaar geleden, dus misschien heb ik het mis, maar dat dondert niet.

Zelfs mijn moeder, die dol is op de wereld en op reizen, is enorm beperkt in haar leeskeuze. Toen ik op Stanford bezig was met mijn bachelor en korte verhalen schreef, gaf ik haar boeken van Flannery O'Connor en Katherine Anne Porter, en uiteindelijk gaf ze toe dat ze die gewoon te moeilijk en te triest vond en dat ze nooit meer literaire fictie wilde lezen. Mijn romans heeft ze gelezen, maar ik denk niet dat ze verder veel leest, behalve dan de meest gemakkelijke bestsellers.

Meer dan de helft van alle Amerikanen leest het hele jaar geen enkel boek, en van de meeste literaire romans, zelfs die van bekende schrijvers, worden op een bevolking van driehonderdtwintig miljoen niet meer dan vijfduizend exemplaren verkocht.

In Frankrijk zijn er in iedere buurt goede boekverkopers, gerespecteerde mensen die voor hun functie hebben doorgeleerd, mensen die ieder jaar een enorm aantal boeken lezen en hun klanten aansporen zichzelf uit te dagen en betere werken te lezen, geestelijke reizen te ondernemen. In de VS zijn vele onafhankelijke boekwinkels door toedoen van de ketens Borders en Barnes and Noble ten onder gegaan, en Amazon gaf de genadeslag, gebruikmakend van een cynisch zakenmodel, opgestoot door durfkapitaalverstrekking. Ze maakten geen winst, maar verlaagden de prijzen zodanig dat de hele branche

failliet ging. En de Amerikaanse regering steunde dat monopolie met antimonopoliewetten, een ontstellend misbruik van het recht. Obama zelf hield later een toespraak in een pakhuis van Amazon; hij zei dat het goede banen had opgeleverd.

Het behoud van een vaste boekenprijs is de enige manier om onafhankelijke boekwinkels te beschermen en een literaire cultuur in stand te houden. Middelbare scholen en universiteiten alleen zijn onvoldoende, want het volwassen leven is lang en lui. In Europa doen openbare bibliotheken geweldig werk voor de bevordering van literatuur, maar de Amerikaanse openbare bibliotheken hebben daarin gefaald; ze ondermijnen onze literaire cultuur door toe te staan dat e-books overal gratis gedownload kunnen worden.

Momenteel wordt de literaire cultuur enorm bedreigd. Erger dan de prijsverlagingen en de e-books is de opkomst van de tekst zonder subtekst. In blogs, op Facebook en verder bijna overal online is schrijven bezig te verworden tot puur verslag doen, zonder onderliggend thema. Honderden miljoenen lezers denken nu dat het prima in orde is als een tekst geen subtekst heeft, en dat is de meest directe dodelijke bedreiging voor de literatuur, want er bestaat geen enkel voorbeeld van een goed literair werk zonder subtekst. Dat is de enige vaste regel.

Dan is er nog een ander probleem. We staan toe dat oude literaturen en talen sneller uitsterven dan ooit tevoren. Toen ik les gaf aan de Florida State University werd het promotieprogramma wat de klassieken betrof volledig uitgehold. Een student kon promoveren in de Engelse Taal en Cultuur zonder Shakespeare of oudere teksten te hebben gelezen (het was voldoende om een van zijn tijdgenoten te lezen). Linguïstiek, de studie van onze taal en de geschiedenis daarvan, werd ook geschrapt (een van mijn collega's noemde Linguïstiek mijn stokpaardje, een andere noemde het hele linguïstische veld racistisch). Promoveren op Engelse Taal en Cultuur is verworden tot promoveren

op Mickey Mouse. Een van de hoogleraren aan onze faculteit Engels, die later in Londen zou gaan doceren, zei dat de Engelse taal niet meer van belang was voor zijn studie. Tientallen jaren geleden al verwoestte het blinde geloof in de Franse theoretici de Amerikaanse faculteiten Engels, dus ik was gewend aan dergelijk gelul, maar ik dacht dat de docenten in Engeland misschien anders zouden zijn.

Aan het Department of English and Comparative Literary Studies van de Universiteit van Warwick zijn we met meer dan veertig man, we staan in de top tien van beste faculteiten Engels in het Verenigd Koninkrijk (en ons college Creatief Schrijven staat op nummer één). Oudengels wordt niet gedoceerd. Ik ben momenteel de enige die zo'n cursus zou kunnen geven, en ik heb ieder jaar opnieuw gezegd dat ik dat graag zou doen, maar de faculteit maakt zich zorgen of er wel genoeg belangstelling voor is. Het verleden zal moeten sterven als er nu niet genoeg fans voor te vinden zijn.

Afgelopen herfst bezocht ik Oxford, om te praten met een groep bachelorstudenten die een literair genootschap hebben opgericht. Ze zijn verplicht tijdens hun eerste semester Oudengels te volgen, maar het bleek dat ze de taal niet echt leren. Ze kunnen er niet uit vertalen. Alleen zij die het studiepads kiezen waarbij de nadruk op oude literatuur ligt, zullen ermee verder gaan en in staat zijn Oudengels te lezen, en zij vormen een slinkende minderheid. Dus zelfs in Oxford zijn de dagen van het Oudengels geteld. Hoe moet die taal behouden blijven als de beste universiteiten daar niet voor zorgen? Zijn we vergeten dat universiteiten een taak hebben die verder gaat dan cijfertjes en populariteit?

Seamus Heaney is een ander probleem. Meer dan wie ook heeft hij zijn best gedaan om de Oudengelse poëzie onder te schoffelen. Hij heeft die taal vooral kunnen schaden om de simpele reden dat we, nu we de originele tekst niet meer lezen, op vertalingen moeten vertrouwen. Mensen lezen zijn vertaling en denken dan dat ze Beowulf

gelezen hebben. Maar dat hebben ze niet. Heaney heeft verzen uit het gedicht weggelaten, verzen toegevoegd die er niet in staan, en de klank, het ritme en de atmosfeer van de tekst enorm veranderd. Een van zijn beroemde, zoete verzen luidt bijvoorbeeld: ‘He is hasped and hooped and hirpling with pain, limping and looped in it.’ In het origineel staat er: ‘in nidgripe nearwe befongen, balwon bendum’, wat letterlijk vertaald betekent ‘in de greep van de angst, vrijwel geveld, wringt hij zich in ellendige bochten’.

Je kunt het een dichter, neem ik aan, niet echt kwalijk nemen dat hij allerlei lulkoek verzint, maar het merkwaardigste is dat Heaney de poëzie van Beowulf op vele plaatsen heeft afgevlakt. Hij heeft poëtische verzen genomen en die on-poëtisch vertaald. ‘Gemerkt door moord uit mensendroom gevlucht’, mijn uiterst letterlijke vertaling van ‘morthre gemearcod mandream fleon’ verhaspelt Heaney samen met het daaropvolgende vers tot ‘marked by having murdered, he moved into the wilds, shunned company and joy’. Heaney heeft sommige verzen onherkenbaar opgeblazen en de poëzie van het origineel verminkt. En net als de eerdere vertalers geeft hij de betekenis van het gedicht bij herhaling verkeerd weer.

Heaney vertaalt ‘Grendles modor, ides aglaecwif’ als ‘Grendel’s mother, monstrous hell-bride’ maar dat idee van een ‘monster’ is geheel verzonnen, en ik heb geen enkele vertaling weten te vinden waarin die fout niet gemaakt wordt. ‘Aglæca’ betekent ‘felle’ en dat woord kiezen de vertalers als het naar een van onze helden verwijst, zoals Beowulf of Hrothgar. Maar als het naar Grendel of zijn moeder verwijst, vertalen ze het zelfde woord opeens als ‘monster’. Beowulf gaat over het goede en het slechte dat we in ons meedragen, de erflast van Kain en Abel; hún nazaten zijn het die met elkaar worstelen, als Beowulf en Grendel het gevecht aangaan. Als je de ene partij een monster noemt, is dat een spectaculaire misinterpretatie en verwerp je

wat de dichter van Beowulf wilde uitdrukken, en Heaney gaat zonder na te denken mee in die misvatting.

Mij werd gevraagd voor het programma Open Book op Radio 4 van de BBC een gesprek te houden met Mariella Frostrup over de rommelige Penguin-uitgave van *Tales of the Ancient North*, waarin een oude, slechte vertaling van Beowulf is opgenomen. Di Speirs, die me voor het programma uitnodigde, wil de discussie rond het Oudengels bevorderen en haar dochter studeert momenteel een piepklein beetje Oudengels in Oxford. Maar Mariella Frostrup begon met een inleiding waarin de studie als een stokpaardje werd gepresenteerd, ze had het over elfen en trollen en zo, ze liet me geen stukken vertaling vergelijken, en al mijn commentaren op Heaney werden eruit geknipt. Radio 4 had net Heaney's Beowulf-vertaling in zijn geheel uitgezonden, en naar ik begriep was de man zeer geliefd en is hij nu dood, maar het is verschrikkelijk dat mensen denken dat zijn vertaling de Beowulf is. Hij had het de Seamowulf moeten noemen. En het is verschrikkelijk dat mijn kritiek op zijn vertaling niet mocht worden uitgezonden en verschrikkelijk dat ik de vertalingen niet mocht vergelijken. Zo raakt de taal ondergeschoffeld en vergeten, en hebben we nou werkelijk geen interesse in ons literaire en taalkundige erfgoed?

Schrijvers zijn daar nog wel in geïnteresseerd, zelfs in Amerika. *Blood Meridian* van Cormac McCarthy en *The Shipping News* van Annie Proulx, bijvoorbeeld, putten hun kracht uit de gepaarde dubbele heffingen van het Oudengelse metrum en concentreren de inhoud, waarbij grammaticale morfemen worden weggesneden. Dat doe ik ook in mijn eigen romans (Peter Kemp beweerde in zijn recensie voor *The Sunday Times* dat ik koeterwaals schreef; hij heeft er een hekel aan, wanneer iets hem aan de oudere taal doet denken) en ik denk dat ik wel mag stellen dat het meest beklijvende erfgoed van het Oudengels de versmaat is. Die spreekt schrijvers aan. Maar de studie van die taal, poëzie en cultuur biedt nog vele andere geneugten, en ik

hoop dat iedereen uiteindelijk zijn exemplaar van Heaneys vertaling weg zal gooien, een letterlijke vertaling zoals die van John Porter zal pakken – die is niet vlekkeloos maar staat dicht bij het origineel – en ik hoop dat zowel de Amerikaanse als de Britse universiteiten hun onverschillige uitstervingsbeleid zullen bijstellen. Want dat is het belangrijkste paspoort dat de literatuur ons biedt: niet alleen intercultureel begrip, maar een manier om terug te kijken in de tijd.

De afgelopen drie jaar heb ik bijna dagelijks aan mijn vertaling van Beowulf gewerkt, omdat het puur genieten is. Ik weet niet of die ooit zal worden uitgegeven, maar het is een genot me in onze oudere taal onder te dompelen, dat krachtige tweeheffingenritme, als van een hartslag. Het biedt toegang tot een gedachtewereld van vroeger, die de werkelijkheid ziet als brokken betekenis, de zee als een walvisweg en het lichaam als een bottenhuis. De Angelsaksen zijn zo actueel omdat ze in een gevallen wereld leven, ze kijken om zich heen, zien de ruïnes uit een betere tijd, vragen zich af wat er gebeurd is, en weten dat het hun eigen schuld is geweest. Ze spreken ons ook aan vanwege hun gebrek aan geloof. Tussen hen en ons in liggen bijna duizend jaar slaafs geloof, maar de Angelsaksen voelden onbehagen, net als wij. Ze zijn bereikbaar. In hun poëzie zijn momenten van herkenning te vinden, naast die vreemde vroegere taal waarin de wereld zo direct ervaren werd, en dat vind ik iets opwindends. Dat is nou erfgoed, cultureel en taalkundig erfgoed: jezelf terugvinden in een moment uit het verleden, waarbij je blik verruimd wordt door het contact met dat vreemde moment.

Denk eens na over tweeduizend jaar geleden. Wat weten we over hoe het toen was? Weten we werkelijk iets over Jezus, hoe hij zich op een bepaalde dag voelde, of wat hij dacht? Kunnen we Caesar terugvinden in zijn bombastische verslagen van zijn daden, in de derde persoon geschreven? Maar als we Seneca lezen, weten we hoe zijn astma aanvoelde, wat voor geluiden hij buiten zijn raam hoorde. We

kennen zijn verschrikkelijke misinterpretatie van de Aeneis, waaruit blijkt wat het betekent om in het stoïcisme te geloven, dus we kennen zijn geest uit de beperkingen ervan. Seneca, de menselijke essayist, biedt ons het helderste paspoort naar het verleden.

De Grieken nemen ons verder mee terug. Uit het ongepolijste van Euripides' Medea, uit de zwakkere kanten van dat toneelstuk blijkt iets van zijn rommelige genie. Ik ben dol op zo'n contact. Ik heb nu zelf een roman geschreven over Medea, maar die speelt nog verder terug, niet in de tijd van Euripides maar in haar eigen tijd, 3.250 jaar geleden, en ik heb archeologische ruïnes bezocht in Egypte, Turkije, Griekenland, Italië, China en vele andere landen, in een poging iets van de leegte te vullen die zich opent waar de literatuur eindigt.

Maar die leegte valt niet te vullen. Ik genoot van de ruïnes van het oude Egypte, en ik ben kapitein geweest van een replica van een zeilboot uit de tijd van Hatsjepsot, drieënhalfduizend jaar geleden. Ik heb de oude inscripties bestudeerd, daarna die zeilboot nagebouwd en ben er mee langs de onveranderde kustlijn gezeild. Dichter ben ik lichamelijk niet gekomen bij werkelijk teruggaan in de tijd, maar vergeleken met wat woorden me hadden kunnen bieden stelde het niets voor. Vorig jaar zei Michail Sjisjkin tijdens zijn lezing hier dat 'woorden niets kunnen uitdrukken', maar dat is idioot. Hadden we maar teksten over die Egyptische reizen naar het land Punt. De Egyptenaren hadden ons zesduizend jaar terug kunnen brengen, maar stel je voor dat we teksten uit Jericho zouden hebben, geschreven door de mensen die de eerste muur en toren hebben gebouwd, twaalfduizend jaar geleden. Ik zou er alles voor over hebben om te weten, uit hun woorden, hoe het toen voelde om mens te zijn.

Van de honderden schrijvers die ik ondertussen heb ontmoet op zo'n zeventig verschillende literaire festivals over de hele wereld lezen er maar een handjevol Latijn, en ik ken er geen een die

Oudengels kan lezen. Ik heb er maar één ontmoet die Grieks kan lezen. Vroeger was dat niet zo. Schrijvers waren klassiek opgeleid. Een ander groot verschil met vroeger is dat literaire theorie toen alleen door schrijvers werd ontwikkeld, die ook werkelijk iets wisten over schrijven en nooit met idiote uitspraken kwamen als ‘woorden kunnen niets uitdrukken’ of ‘de auteur is dood’. Al die zelfbevelekkende theoretici kunnen de tering krijgen. Zij waren het die de aanzet gaven tot het uithollen van studieprogramma’s en het onderschuffelen van ons literaire verleden. Aan levende schrijvers hebben ze ook niets, dus willen ze ook ons literaire heden onderschuffelen.

Wie iets van mij gelezen heeft, weet dat ik een neoklassieke schrijver ben, dat ik Griekse tragedies schrijf, geplaatst in het plattelandsdecor van het Amerikaanse westen. De volgende aanbevelingen zullen mijn lezers dus niet verbazen:

Universiteiten moeten het bestuderen van oudere en klassieke talen en literatuur verplicht blijven stellen, zelfs als de studenten zich daar niet voor willen inschrijven, en zelfs als de programma’s verlies draaien en niet sexy lijken. Om te promoveren op een specifieke literatuur moet het bestuderen van iedere periode uit die literatuur en kennis van de historische talen binnen die literatuur verplicht worden gesteld.

Overheden moeten de literaire cultuur beschermen door middel van belastingvoordelen en een vaste boekenprijs, en met geld voor festivals, prijzen, openbare bibliotheken, en organisaties zoals Passa Porta.

We moeten ieder voor onszelf onze onafhankelijke boekwinkels en literaire organisaties ondersteunen.

Facebook laat je je account niet verwijderen, maar je kunt ook gewoon ophouden die site te bezoeken, of welke sociale media-site dan ook. Ik heb al bijna een jaar geen enkele site bezocht.

Hou op met het lezen van rommel zonder subtekst, en maak je sterk voor elitarisme, voor het idee dat boeken alleen door ervaren recensenten horen te worden gerecenseerd, dus bijvoorbeeld niet door randdebielen op Amazon die denken dat een anakoloet aantoont dat de tekst niet goed persklaar is gemaakt.

Oké, ik ben duidelijk aan het doorslaan, en niemand gaat ooit naar mijn aanbevelingen luisteren of ze doorvoeren. Ik besef best dat het Oudengels gewoon gaat uitsterven en dat het in feite al dood is, en dat het net zo gesteld is met genieten van Ovidius of Euripides in het origineel. Films hebben de boel overgenomen, en niemand weet nog wat een roman is. Ik denk bijvoorbeeld niet dat het één recensent is opgevallen dat mijn romans, behalve Caribou Island, eigenlijk allemaal lange nouvelles zijn. Dat is een geheel andere literaire vorm, maar iedereen noemt het gewoon romans. En e-books zullen vermoedelijk uiteindelijk ook de beste boekverkopers vermorzelen, zelfs die in Frankrijk, en mensen zullen dik tevreden zijn als ze, in plaats van literatuur, alleen nog rommel lezen die nergens over gaat. En dat heeft geen hongersnoden of ziekten of de dood of iets anders meetbaars tot gevolg. Maar ik vind gewoon dat we moeten erkennen dat ons tijdperk zonder precedent is, een tijdperk dat onvergelijkbaar is met andere momenten waarop gezegd werd dat de literatuur ten onder ging. Het beste valt het nog te vergelijken met de opkomst van de televisie, waardoor de rol van de literatuur in ons dagelijks leven zeer verkleind werd. En misschien betekende dat al de grote vernietiging, en is het internet alleen maar een naschok. Maar ik wil gewoon zeggen dat ik het klote vind. Ik denk dat de literatuur ons een waardevol paspoort tot het verleden bood, en dat we slechter af zijn als dat verdwijnt.

Vertaling: Thijs van Nimwegen

David Vann (1966) is een Amerikaanse schrijver en professor creative writing aan de universiteit van Warwick in Engeland. Hij schrijft zowel fictie als non-fictie en publiceert teksten in tijdschriften als *The Atlantic* en *Esquire*. Zijn werk wordt in het Nederlands uitgegeven bij De Bezige Bij.

Vann werd geboren in Alaska en kende daar een moeilijke jeugd. De perikelen van zijn familiegeschiedenis liggen aan de basis van zijn werk *Legend of a Suicide* (Legende van een zelfmoord, 2008), een semi-autobiografische verhalenbundel. Het duurde twaalf jaar voor hij er een uitgever voor vond. In tussentijd werkte hij op een zeilschip, waarover hij *A Mile Down: The True Story of a Disastrous Career at Sea* (2005) schreef.

In 2011 verscheen *Last Day on Earth: A Portrait of the NIU School Shooter*, een non-fictie werk waarin Vann onderzoekt wat een modelstudent drijft tot het plegen van een *school raid*. Later publiceerde hij de romans *Caribou Island* (Caribou Island, 2011) en *Dirt* (Aarde, 2012). Zijn meest recente werk, *Goat Mountain* (Goat Mountain, 2013), is een prikkelend verhaal over de meest primitieve instincten, over de banden die ons samenbrengen en over de gevolgen van onze handelingen.

Vanns werk werd veelvuldig bekroond, onder andere met de Prix Médicis Étranger, de Grace Paley Prize for Short Fiction en de lezersprijs van L'Express. Het is vertaald naar meer dan twintig talen, waaronder het Nederlands, Frans, Spaans, Deens, Chinees en Koreaans.

Lezing ter gelegenheid van de **seizoensopening 2015-2016**
van het internationaal literatuurhuis **Passa Porta**,
Brussel, **19.10.2015**

www.passaporta.be

ORG.: Passa Porta